

Ніна Голуб — доктор педагогічних наук, професор, завідувачка відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Коло наукових інтересів: фахівець у галузі української лінгводидактики; авторка компетентнісно орієнтованих методик навчання української мови, риторики в закладах загальної середньої освіти; авторка шкільних програм з української мови, концепції навчання української мови учнів ліцею, шкільних підручників української мови, посібників для вчителів української мови та літератури.

e-mail: olnazir_777@ukr-net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3736-9296>

УДК 373.2.091.26:811.161.2+821.161.2.

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2020-1-57-63>

ЧИТАЦЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ МАТЕРІАЛІВ МІЖНАРОДНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ PISA

У статті проаналізовано матеріали міжнародного дослідження якості освіти PISA. Авторка привертає увагу до одного з аспектів дослідження – читацької грамотності учнів, виділяє ключові положення, що мають бути враховані у практиці освітньої діяльності вчителя української мови та літератури, а також учених-методистів у процесі розроблення методик формування компетентного читача на уроках української мови та літератури в школі. Проаналізовано й охарактеризовано завдання, пропоновані учням у процесі дослідження. Визначено й прокоментовано ключові вміння, на формування яких необхідно звертати увагу вчителям.

Висловлено критичні зауваження й пропозиції щодо термінологічної розбіжності й особливостей організації освітнього процесу в Україні.

Ключові слова: якість освіти, дослідження PISA, читацька грамотність (компетентність), вправність/невправність читача, методи навчання.

Поставлення проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Триває багаторічний процес модернізації української освіти, що передбачає оновлення всіх компонентів освітньої системи. У вітчизняній дидактиці й методиках накопичено багато ідей, у тому числі запозичених із зарубіжного досвіду, що потребують упровадження й вимірювання ефективності їх. У цій ситуації важливе значення мають будь-які фахові моніторингові дослідження.

Таким, зокрема, є міжнародне дослідження якості освіти PISA, започатковане ОЕСР у 1997 р., що «оцінює грамотність 15-річних учнів/студентів у таких предметних галузях, як читання, математика та природничо-наукові дисципліни, і визначає ступінь оволодіння підлітками здатністю застосовувати власні знання, уміння, навички, ставлення в реальних життєвих ситуаціях» [2, с. 17]. У звіті зосереджено увагу на тому, що саме читають українські учні/студенти, які викладацькі практики найпосутніше впливають на формування читацької грамотності, як оцінюють свою читацьку вправність українські учні/студенти.

Майже 80 країн світу, що активно долучилися до цього процесу, розглядають PISA як «ефективний інструмент інноваційного розвитку національних систем освіти», що, на їхню думку, зумовлено багатьма факторами.

Україна вперше стала учасником основного етапу PISA у 2018 р. (збирання даних у закладах освіти різних типів тривало з 15 квітня по 30 травня 2018 р.).

Аналіз моніторингового дослідження. Дослідницький проєкт мав на меті виявити вплив на рівень сформованості читацької, математичної та природничо-наукової грамотності 15-річних учнів/студентів різноманітних чинників (кваліфікація вчителів/викладачів; зміст освітніх програм; переважні методики викладання; кількість часу, відведеного на навчання; навчальні можливості в межах закладу освіти й поза ним; моніторинг якості освітнього процесу; лідерство й управління в закладах освіти; залученість батьків до участі в житті закладу освіти; мікроклімат у закладі освіти; загальні цінності особистості, рівень її очікувань від життя; рівень взаємодії та взаємопідтримки учасників освітнього процесу тощо).

Оприлюднені результати [2], поза сумнівом, мають широку цільову аудиторію. І хоч у полі зору експертів перебували три важливі компетентності (у документі – грамотності), учителям-словесникам корисними будуть передусім результати, висновки й пропозиції щодо читацької грамотності, адже, за свідченням зарубіжних експертів з питань освіти, до переліку мовних навичок XXI ст. належать, зокрема, уміння «читати й критично аналізувати різні матеріали, романи, вірші, п'єси, есе, новини», «формувати й захищати свою позицію, думку» [1].

Тепер важливо ефективно скористатися отриманими результатами для вдосконалення рівня загальної української освіти, у т. ч. й мовно-літературної.

Мета статті – проаналізувати матеріали «Національного звіту за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018», наголосити на ключових проблемах процесу й результатів формування в учнів читацької компетентності, надати рекомендації вчителям і методистам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед зауважимо, що читацьку грамотність в аналізованих матеріалах розглядають як «здатність учня/студента сприймати, аналізувати, використовувати й оцінювати письмовий текст задля досягнення певних цілей, розширювати свої знання й читацький потенціал, а також посилювати свою готовність брати активну участь у житті суспільства» [2, с.34].

Визначено шість рівнів сформованості читацької грамотності: 6-й рівень – нижня межа 698 балів; 5-й рівень – 626 балів, 4-й – 553 бали; 3-й – 480 балів; 2-й – 407 балів; 1-а – 335 балів; 1-б – 226 балів; 1-с – 189 балів.

Базовий рівень читацької грамотності передбачає, що «учні/студенти не тільки можуть читати прості й відомі їм тексти та розуміти їх прямолінійно, але й демонструють, навіть якщо немає чітких указівок, певну здатність пов'язувати кілька фрагментів інформації, робити висновки, які виходять за межі явно наведеної в тексті інформації, та пов'язувати інформацію з тексту з власним досвідом і знаннями» [2, с. 52].

З усіх трьох видів «грамотностей» кращими є результати сформованості читацької, хоч загалом утішними їх назвати не можна: базового рівня вправності з читання в Україні досягли 74,1% учнів/студентів, 3-го рівня і вищих – 46,4 % 15-річних учнів/студентів в Україні досягли [2, с. 90]. Навіть базового рівня сформованості читацької грамотності не досягли, на жаль, 25,9 % українських підлітків.

Аналіз анкетування засвідчив, що учні легко впоралися із такими завданнями:

- визначити основну ідею;
- зробити висновки з урахуванням певних умов;
- проводити деякі порівняння й зіставлення між інформацією в тексті та інформацією з-поза тексту (з фонових знань).

Однак менше ніж 30 % реципієнтів удалося виконати завдання на розпізнавання спорідненості інформації, наданої в кількох уривках або частинах тексту; інтегрування змісту частин тексту з метою визначення основної ідеї його й призначення; розуміння контекстного смислу слова або фрази; оцінювання формальних особливостей тексту.

Учителям важливо знати, що труднощі становлять такі вміння:

- знаходити потрібну інформацію в тексті, особливо якщо вона розпорошена в різних, часто несусідніх, його частинах;
- критично мислити, розуміти відомі їм категорії в новому контексті;
- висувати припущення;
- критично оцінювати тексти.

Менше 4 % українських 15-річних учнів/студентів володіють стійкими навичками детального аналізу незнайомого тексту, у роботі з яким необхідно висувати припущення в умовах браку очевидної інформації, критично мислити й робити передбачення, звертати увагу на деталі й знаходити інформацію, що прямо не наведена [2, с. 248].

У звітних матеріалах наголошено на важливості читання, оскільки воно «дає змогу людині сприймати інформацію, що міститься в тексті, і переробляти її», саме завдяки читанню суб'єкти освітнього процесу здобувають нові знання, установлюють причинно-наслідкові зв'язки, усвідомлюють ідею прочитаного, формують власне ставлення до нього й навчаються застосовувати здобуту інформацію з користю для себе й для суспільства [2, с. 93]. З огляду на зазначене читацька компетентність мала би бути в переліку ключових в Україні.

Значний інтерес викликають звітні матеріали згаданих у документі попередніх циклів, «коли читання було провідною галуззю (2000 р., 2010 р.)», дослідження, що доводять позитивний вплив активного й регулярного читання з використанням різних читацьких технік і стратегій на формування читацької грамотності й досягнення успіху в закладі освіти» [2, с. 93]. Ці дослідницькі матеріали мають стати поштовхом до оновлення шкільних предметних методик. Зокрема, методики навчання української мови та літератури необхідно доповнити питаннями «різних читацьких технік і стратегій», «характеру текстів (множинні, цілісні або перервані)», «формальними особливостями тексту», алгоритмами роботи на уроках із множинними текстами, сценаріями.

Додаток складається з трьох великих блоків: 1) додаток А містить відкриті тестові завдання-прикладні з читання та аналіз їх із погляду труднощів, що виникали в українських учнів/студентів під час роботи з аналогічними завданнями під час основної сесії тестування PISA-2018; 2) додаток Б презентує в таблицях успішність учнів/студентів із читання, математики, природничо-наукових дисциплін, а також рівні сформованості читацької, математичної й природничо-наукової грамотності учнів/студентів за країнами; 3) у додатку В подано словник основних термінів PISA, використаних у звіті.

Відповідно до висновків і рекомендацій експертів PISA завдання мають бути спрямовані на таке:

- осмислення змісту прочитаного тексту, що передбачає апеляцію читача до власних знань, позицій чи поглядів з-поза тексту;
- зіставлення змісту прочитаного з власними ціннісними орієнтаціями;
- спонукання читачів звертатися до власного досвіду чи знань, щоб порівняти, зіставити чи припустити різні погляди або різні позиції;
- оцінювання інформації крізь призму власного життєвого досвіду;
- формулювання й обстоювання власної думки, оцінювання життєвих явищ, моральних, суспільних, історичних та інших проблем сучасності, висловлення щодо них власного ставлення;
- знаходження потрібної інформації в тексті;
- перегляд певного тексту з метою віднаходження цільової інформації, яка складається з декількох слів, фраз або цифр, а також визначення цільової інформації

шляхом безпосереднього чи майже безпосереднього зіставлення потрібних конкретних елементів як таких, а також шляхом знаходження їх у тексті;

- виявлення конкретної інформації, яка не вказана прямо;
- створення цілісного уявлення про текст, що передбачає вміння робити різні типи складних логічних умовиводів (просторових, темпоральних, причинно-наслідкових або припущення-спростування тощо);
- демонстрування широкого розуміння тексту;
- знаходження інформації, яка потребує інтерпретації окремих реплік діалогу дійових осіб;
- співвіднесення текстової інформації з інформацією, представленою графічно;
- орієнтування в різноманітній інформації українською та іншими мовами, знаходження, сприймання, аналіз, оцінювання, систематизування, зіставлення різноманітних фактів і відомостей;
- знаходження в тексті інформації й проектування її на графічний матеріал (карти, схеми, плани, моделі тощо);
- критичне осмислення змісту і форми тексту;
- осмислення якості й стилю написаного;
- оцінювання форми написаного, того, наскільки пов'язані зміст і форма з цілями автора та його позицією, а також те, наскільки ефективно автор їх виражає;
- інтегрування смислів і породження різних видів логічних умовиводів – від простих (єднальних) до складніших (просторових, темпоральних, причинно-наслідкових або припущення-спростування тощо).

На думку експертів, учителі/викладачі недостатньо залучають для роботи тексти з графічними елементами, складними схемами, графіками, таблицями, недостатньо спонукають учнів систематизувати інформацію, подану таким способом, зіставляти інформацію, наведену в різних видах наочних засобів, а також інформацію розташовану в описовому тексті графічним способом.

У «Національному звіті...» [2] справедливо зауважено, що формування цих умінь і навичок передбачено Державним стандартом (2011 р.).

Привертають увагу рекомендації, що потребують проєкції їх у практику освітньої діяльності, осмислення й дослідження науковцями й урахування вчителями, насамперед такі:

1) *для довгострокової перспективи:*

- формування системи оцінювання читацької грамотності (компетентності) на ключових етапах здобувачів освіти;
- розроблення програм педагогічної кваліфікації вчителів/викладачів, що ознайомлюватимуть їх із ефективними методиками формування читацької грамотності (компетентності);
- розроблення системи методичної підтримки вчителя/викладача, зокрема з використанням потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій;
- упровадження в новому освітньому стандарті й програмах з мовно-літературної освітньої галузі читацької грамотності як предметної й ключової;
- розроблення програми підвищення рівня читацької грамотності учнів / студентів із низькими показниками з читання [2, с. 256–258];

2) *для короткострокової перспективи:*

- розробити і включити до програм підготовки та перепідготовки педагогічних працівників курси, спрямовані на оволодіння новими методиками розвитку читацької грамотності учнів / студентів;
- упровадити новий освітній стандарт і програми з мовно-літературної освітньої галузі, орієнтовані на формування читацької грамотності як ключової для навчальної діяльності й для повсякденного життя;

– переглянути й оновити державні стандарти й освітні програми з мовно-літературної освітньої галузі з огляду на потребу посилити в них лінію, орієнтовану на формування компетентного читача, здатного працювати з різними текстами/медіатекстами в паперовому й цифровому форматах;

– розглянути можливість у контексті оновлення змісту освітніх програм упровадження в практику технік розвитку вмінь учнів/студентів працювати з даними (складні таблиці, діаграми, графіки);

– включити до методичних рекомендацій із викладання предметів мовно-літературного спрямування матеріали щодо різних методик активного читання, специфіки роботи з текстами різних стилів, типів, жанрів, форматів (художні й інформаційні; для отримання задоволення, отримання інформації, виконання завдань; цілісні, перервані; множинні; паперові, цифрові тощо);

– дослідити проблему низької успішності із читання хлопців із метою виявлення головних причин цієї ситуації й запропонувати ефективні методики підвищення їхнього інтересу до читання;

– розширити використання цифрових технологій під час занять, зокрема з метою формування у здобувачів освіти стійких навичок пошуку, добору потрібної інформації, критичного аналізу й оцінювання її на достовірність;

– підвищувати рівень сформованості предметної грамотності учнів із низьким рівнем соціально-економічного статусу;

– дослідити, які заходи можуть вплинути на підвищення показників сформованості предметної грамотності учнів;

– дослідити методи й методики викладання, які застосовують вчителі / викладачі в ліцях, гімназіях і спеціалізованих школах, й оцінити можливості використання цього досвіду у звичайних ЗЗСО (диференційований підхід, гнучкий підхід до розподілу навчального часу, реорганізація освітнього простору, залучення учнів/студентів до різних напрямів діяльності закладу освіти тощо);

– дослідити методи, здатні сприяти скороченню розриву в доступі до якісної освіти учнів/студентів із різним соціально-економічним статусом [2, с. 257–259].

Особливо цінною видається пропозиція формувати й розвивати політику, спрямовану на підвищення соціального статусу вчителя/викладача.

Водночас важко погодитися з положенням про розроблення короткотермінових програм підготовки, що «уможлиблювали б ухвалення в педагогічній професії осіб, які вже мають вищу непедагогічну освіту за певним предметним напрямом». Поза сумнівом, сфера підготовки кваліфікованого вчителя потребує суттєвих змін, а школа – нового вчителя, але не за рахунок людей, навчених в екстрим-режимі на «короткострокових курсах». Дитина – не майданчик для таких експериментів.

У результаті уважного прочитання матеріалів PISA виявлено певні розбіжності, неточності, що потребують урахування надалі. Насамперед це термінологічна розбіжність. В Україні здобуття освіти ще має предметний характер, хоча предмети й об'єднані в галузі, у звітних матеріалах предмети не згадано, а лише галузі.

Державні освітні стандарти в Україні, концепція «Нова українська школа», навчальні програми орієнтують учителя на нові результати, а саме – ключові й предметні компетентності. Об'єктом вимірювання PISA є «рівень грамотності», однак цього терміна немає ні в Загальних положеннях Закону України «Про освіту» (ст. 1. Основні терміни та їх визначення), ні в інших освітніх документах.

Читання в лінгводидактиці трактують як один із рецептивних видів мовленнєвої діяльності, а в матеріалах PISA це «складне вміння» [2, с. 93] або «складник навчання впродовж життя, а отже, постійно оновлювана система «знань, умінь, навичок, стратегій діяльності, що формуються тоді, коли особа взаємодіє з іншими людьми й

загалом із суспільством» [там же], «провідна галузь в PISA». Уточнення потребують такі формулювання: «працювати з текстовим, математичним або природничо-науковим матеріалом» [2, с. 43], «довгі й досить абстрактні тексти» [2, с. 44], «досить довгі за обсягом цілісні або множинні тексти» [2, с. 45], «Тексти на рівні 4 часто бувають довгими або складними». «Довжину» тексту в методиці регулюють певні критерії добору, що враховують вік школярів, час, відведений для сприйняття й роботи з ним та ін. У висновках варто уникати поєднання епітетів «передові й ефективні» на позначення методик.

Відповідно, у Державних стандартах мають з'явитися нові терміни: «вправність читача», «невправність читача», «вправний читач», «невправний читач».

Необґрунтованим вважаємо висновок про те, що «мова не є тим чинником, який суттєво впливає на успішність учнів/студентів» [с. 65].

Висновки. Насамкінець зазначимо, що осмислення й аналіз моніторингових досліджень надзвичайно важливі для сучасної освіти і педагогічної науки, адже вони роблять процес оновлення, модернізування більш осмисленим і прогнозованим, сприяють поліпшенню наявних методик, увиразнюють орієнтири для укладачів стандартів, планів, програм і підручників. З огляду на недостатню увагу до проблеми читацької компетентності (грамотності) з боку методистів перспективним видається розроблення експериментальних методик формування її як ключової у площині не лише мовно-літературної, а й інших галузей.

Використані джерела

- [1] Т. Вагнер, та Т. Дінтерсміт, *Мистецтво навчати. Як підготувати дитину до реального життя* [пер. з англ. Н. Борис]. Київ, Україна: Наш формат, 2017.
- [2] М. Мазорчук та ін., *Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018*. Київ, Україна: УЦОЯО, 2019.

References

- [1] T. Vahner, ta T. Dintersmit, *Mystetstvo navchaty. Yak pidhotuvaty dytynu do realnoho zhyttia* [per. z anhl. N. Borys]. Kyiv, Ukraina: Nash format, 2017.
- [2] M. Mazorchuk ta in., *Natsionalnyi zvit za rezultatamy mizhnarodnoho doslidzhennia yakosti osvity PISA-2018*. Kyiv, Ukraina: UTsOIAO, 2019.

Нина Голуб, доктор педагогічних наук, професор, завідувача відділом навчання українському мовно-літературному Інституту педагогіки НАПН України, г. Київ, Україна.

ЧИТАТЕЛЬСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ УКРАИНСКИХ ШКОЛЬНИКОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МАТЕРИАЛОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ PISA

Проведен анализ материалов международного исследования качества образования PISA. Привлечено внимание к одному из аспектов исследования – читательской грамотности учащихся, выделены ключевые положения, которые должны быть учтены в практике образовательной деятельности учителя украинского языка и литературы, а также ученых-методистов в процессе разработки методик формирования компетентного читателя на уроках украинского языка и литературы в школе. Проанализированы и охарактеризованы задачи, предлагаемые учащимся в процессе исследования. Определены и прокомментированы ключевые умения, формированию которых должны уделять внимание учителя. Высказаны критические замечания и предложения, касающиеся терминологического различия и особенностей организации образовательного процесса в Украине.

Ключевые слова: качество образования, исследования PISA, читательская грамотность (компетентность), методы обучения.

Nina Holub, Doctor of Pedagogical Sciences. Professor. Head of the Department of Ukrainian Language and Literature Teaching Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

READING COMPETENCE OF UKRAINIAN SCHOOLCHILDREN THROUGH THE PRISM OF MATERIALS PROVIDED BY INTERNATIONAL RESEARCH OF QUALITY OF EDUCATION PISA

Abstract. The article analyzes international research of quality of education provided by PISA, emphasizing the importance of such research, because according to foreign educational experts the list of language skills in XXI century includes, in particular, the ability to «read and critically analyze different materials, novels, poems, plays, essays and news», «to form and defend your position, opinion». The author draws attention to one aspect of the study – students' reading literacy, identifies key provisions that should be taken into account in practice of educational activities of Ukrainian language and literature teachers, as well as scientist-methodologists in the development of methods for growing a competent reader at Ukrainian language and literature lessons at school. The tasks offered to students in the research process are analyzed and characterized. The key skills that teachers need to pay attention to are identified and commented on. Critical comments and suggestions on terminological differences, peculiarities of methods and organization of educational process in Ukraine were made. In particular, attention was drawn to the different interpretations of the term «reading» in PISA studies and in Ukrainian linguistics; there is a need among international and domestic researchers in correlation of the terms «reading competence» and «reading literacy». In Ukraine, education is still subject matter (although subjects are combined into categories), according to the reporting materials, in foreign countries educational process does not have division into subjects. At the time of the monitoring the State standard of general and secondary education does not include reading competence in the list of key competences, so its formation is restricted to subjects of language and literature. The text of the new State Standard should include terms «reader skill», «reader incompetence», «skillful reader», «incompetent reader». Taking these and other differences into account will help improve our results in the future.

Keywords: quality of education, PISA research, reading literacy (competence), reader skills / incompetence, teaching methods.